

ประติมากรรมไทย

ความเชื่อและแนวคิดประติมากรรมไทย

ความเชื่อเป็นมูลเหตุให้เกิดความคิดริเริ่มและเป็นแนวทางการสร้างงานประติมากรรม ทั้งแนวทางตามจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วัสดุ เทคนิคและวิธีการ ตลอดจนคุณค่าที่ปรากฏรวมทั้งหน้าที่และค่านิยมของประติมากรรมดังนี้

๑ ประติมากรรมไทยแบบประเพณี

๑.๑) งานประติมากรรมไม่ว่าจะแสดงรูปทรงใด เทวดา มนุษย์ สัตว์ หรือลวดลายทำขึ้นด้วยความเชื่อที่ว่าเป็นสิ่งแทนความเป็นจริง

๑.๒) ความเชื่อเรื่องศาสนาเป็นของสูง ดังนั้นแนวความคิดในการเลือกวัสดุและเครื่องตกแต่งประติมากรรมเพื่อศาสนา

๒ ประติมากรรมยุคหัวเลี้ยวหัวต่อหรือยุคปรับตัว

๓ ประติมากรรมไทยร่วมสมัย

วัตถุประสงค์ประติมากรรมไทย

ประติมากรรมไทยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอความเชื่อทางศาสนาเป็นหลักใหญ่ เป็นการรับใช้ศาสนาด้วยผลงานประติมากรรม แสดงออกในรูปของประติมากรรม ๓ ประเภท คือ

๑ ประติมากรรมรูปเคารพ

๑.๑) ประติมากรรมรูปบุคคล

๑.๒) ประติมากรรมรูปสัญลักษณ์

๒ ประติมากรรมตกแต่ง

๒.๑) ประติมากรรมลวดลาย

๒.๒) ประติมากรรมตกแต่งสะท้อนความเชื่อ

๒.๓) ประติมากรรมแบบเล่าเรื่อง

๓ ประติมากรรมเพื่อประโยชน์ใช้สอย

๓.๑) ประติมากรรมตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้

๓.๒) ประติมากรรมเครื่องอุปกรณ์ประกอบการแสดง

๓.๓) ประติมากรรมเครื่องเล่น

๓.๔) ประติมากรรมเครื่องตกแต่งชั่วคราว

เรียบเรียงโดย อ.อังคณา ใจเข็ม

*เอกสารการสอนชุดวิชา ศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ ๑-๗

สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ ๔ สำนักพิมพ์สุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๔๔.

ศิลปหัตถกรรมไทย

ความหมายและการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม

ศิลปหัตถกรรมเป็นคำศัพท์ที่แยกได้เป็น ๒ คำ คือ ศิลปะ ซึ่งมีความหมายและลักษณะ กับ หัตถกรรม (craft) ซึ่งหมายถึง สิ่งที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือของมนุษย์ แสดงออกถึงความชำนาญของผู้ผลิต ในขั้นแรกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน ต่อมามีการพัฒนาและปรับปรุงรูปแบบ การใช้วัสดุและกรรมวิธีการผลิตมาโดยตลอดเป็นเวลานานนับพันปี จนเป็นงานศิลปะที่ตอบสนองประโยชน์ใช้สอยและมีคุณค่าความงามจนแยกไม่ออก จึงเรียกว่า “ศิลปหัตถกรรม”

งานหัตถกรรมได้พัฒนาต่อเนื่องจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ในแถบนี้ผ่านยุคแรกเริ่ม จากอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียและจีน กระทั่งพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อชนชาติ ไทยได้รวมกลุ่มและก่อตั้งเป็นอาณาจักรหรือแคว้นต่างๆ หัตถกรรมมีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ดัง ปรากฏหลักฐานต่างๆ เช่น การทำเครื่องเคลือบดินเผาแบบสังคโลก การปั่นปูล การทอผ้า การหล่อสำริด และเครื่องโลหะอื่นๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการผลิตเพื่อการค้ากับต่างประเทศนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็น ต้นมา งานศิลปหัตถกรรมส่งออกที่ขึ้นหน้าขึ้นตาในครั้งนั้น ได้แก่ เครื่องสังคโลก เป็นต้น

วิวัฒนาการโดยสังเขปของการทำหัตถกรรมดังกล่าวข้างต้น ทำให้เชื่อได้ว่า ตลอดเวลาที่ผ่านมา นับพันปีนั้นย่อมมีการถ่ายทอดวิธีการทำ รวมทั้งปรับปรุงการผลิตได้งานหัตถกรรมที่สวยงามมีคุณค่า ทางสุนทรียภาพทำให้งานหัตถกรรมมีลักษณะที่สมบูรณ์ ทั้งในด้านการใช้สอยและความสวยงาม จนเป็นที่ ยอมรับกันว่ามีคุณค่าเชิงศิลปะนอกเหนือจากคุณค่าในด้านการใช้สอยในชีวิตประจำวัน และเรียกว่า ศิลปหัตถกรรม

ขอบข่ายของศิลปหัตถกรรม

หากพิจารณาหัตถกรรมตามคำอธิบายความหมายของศิลปหัตถกรรมดังกล่าวแล้ว งานศิลปหัตถกรรมก็ ควรหมายถึงงานฝีมือของมนุษย์ที่มีประโยชน์ใช้สอยแล้วมีความงาม ซึ่งคล้ายกับคำว่า ประยุกต์ศิลป์ เพียงแต่มีขอบเขตชัดเจนในขอบข่ายของงานที่ทำด้วยฝีมือเป็นหลัก ส่วนประยุกต์ศิลป์มีขอบเขตไม่จำกัด อยู่เพียงแค่นั้นยังหมายรวมถึงผลิตภัณฑ์ที่ใช้เครื่องจักรทำขึ้นด้วย

ดังนั้นขอบข่ายของงานศิลปหัตถกรรมจึงครอบคลุมงานฝีมือช่างทุกสาขาที่สร้างงานด้วยมือหรือ เครื่องมือได้ผลสัมฤทธิ์ออกมาเป็นสิ่งสวยงาม อันได้แก่ผลิตภัณฑ์เครื่องใช้สอยต่างๆ สิ่งก่อสร้าง เครื่องเล่น เครื่องเช่นและบูชา การตกแต่งและเครื่องประดับตกแต่งประเภทต่างๆ ซึ่งดูเหมือนว่าจะซ้ำซ้อนและเหลื่อม ล้าเข้าไปในงานศิลปะแขนงต่างๆ

เพื่อให้เข้าใจขอบเขตและความหมายของงานหัตถกรรมอย่างชัดเจน จะอธิบายโดยเปรียบเทียบกับศิลปะอื่นๆในแขนงทัศนศิลป์ ในด้านขอบเขตและหน้าที่ของงานแต่ละประเภทดังนี้

๑. งานหัตถกรรมกับงานสถาปัตยกรรม
๒. งานหัตถกรรมกับงานวิจิตรศิลป์สาขาทัศนศิลป์
๓. งานหัตถกรรมกับงานมัณฑนศิลป์
๔. งานศิลปะหัตถกรรมกับงานประณีตศิลป์

เรียบเรียงโดย อ.อังคณา ใจเหิม

.....
*เอกสารการสอนชุดวิชา ศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ ๘-๑๕

สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ ๔ สำนักพิมพ์สุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๔๔.

ประณีตศิลป์ที่ทำด้วยวัสดุต่างๆ

ประณีตศิลป์เป็นศิลปหัตถกรรมที่ส่วนใหญ่หมายถึงวัตถุหรือศิลปวัตถุที่มีขนาดค่อนข้างเล็ก โดยอาจจะจำลองจากของจริงที่มีคุณค่าในด้านความงาม เป็นงานที่สร้างสรรค์โดยช่างฝีมือที่มีฝีมือสูง มีความละเอียดประณีต ตลอดจนมีแนวทางในการสร้างสรรค์และการออกแบบที่เหนือกว่าช่างฝีมือโดยทั่วไป

ศิลปหัตถกรรมที่จัดเป็นประณีตศิลป์ จะมีจำนวนน้อยค่อนข้างจำกัดและหาได้ไม่มากนัก มักจะทำขึ้นเป็นการเฉพาะเพื่อการใช้สอยของกลุ่มบุคคลผู้มีศักดิ์ คือพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ ขุนนาง ตลอดจนคนหบดี

งานประณีตศิลป์ที่ปรากฏอยู่ในประเทศไทยในช่วงเวลาต่างๆ เท่าที่พบนั้นทำด้วยวัสดุต่างๆ ดังนี้

เพื่อความสะดวกในการศึกษาและพิจารณา อาจจำแนกเป็นประเภทตามวัสดุที่นำมาใช้ทำประณีตศิลป์ได้ เป็น งานโลหะ หินและแก้วผลึก งา ไม้แกะสลัก ปูนปั้น เครื่องมุก การประดับกระจกและประดับกระเบื้องเคลือบ

๑. ประณีตศิลป์ประเภทงานโลหะ

โลหะที่นำมาใช้งานประเภทประณีตศิลป์ของไทยนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีโลหะหลายชนิด ที่นิยมกันมากได้แก่ ทอง เงิน และโลหะผสม เช่น นาก สำริด ซึ่งโลหะแต่ละชนิดก็จะมีวิธีการนำมาใช้ ตลอดจนหน้าที่ใช้สอยที่แตกต่างกันออกไปเป็นหลายระดับด้วยกัน เช่น ในส่วนของราชสำนัก ขุนนาง คหบดี ตลอดจนชาวบ้านโดยทั่วไป

๒. ประณีตศิลป์ประเภทหินและแก้วผลึก

ประณีตศิลป์ที่ทำจากหินและแก้วผลึก ใช้วิธีการแกะหินและแก้วผลึกให้เป็นรูปทรงต่างๆโดยทั่วไป มักจะทำเป็นเครื่องประดับร่างกาย พระพุทธรูปขนาดเล็กๆ ทั้งแบบนูนและลอยตัว ตลอดจนเครื่องประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมจำลอง ตลับหรือสถูปขนาดเล็กสำหรับประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเพื่อนำเอาไปบรรจุไว้ในกรุตามเจดีย์ และแกะสลักเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก

๓. ประณีตศิลป์ประเภทงา

ประณีตศิลป์ที่ทำจากการนำงาช้างซึ่งมีรูปลักษณะที่ตีมาใช้ โดยเอางาทั้งสองท่อนมาแกะสลักให้เป็นลวดลายหรือรูปทรงที่เป็นเรื่องราวต่างๆ การแกะสลักงาในลักษณะนี้จะต้องทำกันอย่างละเอียดและประณีต บางครั้งก็แกะและฉลุให้ลึกและซ้อนกันหลายชั้น การแกะสลักงาที่เป็นท่อนนี้ส่วนใหญ่มักจะทำขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธรูปบูชาต่อองค์พระพุทธรูปภายในพระอุโบสถ พระวิหาร ตลอดจนมณฑปซึ่งประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และพระธาตุเจดีย์ที่สำคัญต่างๆ

๔. ประณีตศิลป์ประเภทไม้แกะสลัก

ประณีตศิลป์ประเภทไม้แกะสลักในที่นี้ จะพิจารณาเฉพาะในส่วนองงานซึ่งทำหน้าที่ประดับ ตกแต่งโดยจะเน้นการแสดงออกในลักษณะที่ประณีตงดงาม เพิ่มคุณค่าให้แก่งานสถาปัตยกรรม ครุภัณฑ์ และเครื่องใช้เหล่านั้น ซึ่งจะมีข้อแตกต่างไปจากงานแกะสลักไม้ที่สร้างขึ้นในลักษณะของศิลปกรรมประเภท ประติมากรรม ที่มุ่งเน้นด้านอารมณ์ความรู้สึกและความงามในเชิงศิลปะแต่เพียงอย่างเดียว งานประณีตศิลป์ที่แกะสลักด้วยไม้ที่เป็นองค์ประกอบของสถาปัตยกรรม ซึ่งเห็นได้ชัดเจนคือ การแกะสลักเป็นลวดลายประดับตกแต่งในส่วนต่างๆของตัวอาคาร เช่น ลวดลายประกอบส่วนหน้าบันที่มีการแกะสลักอย่างประณีตและงดงามรวมทั้งส่วนที่เป็นอุตูปีกนก นอกจากนี้ก็มีสาหร่าย รวงผึ้ง ซึ่งทำหน้าที่ประกอบชวงเสาด้านหน้า ทั้งช่วงกลางและส่วนที่เป็นชายคา ปีกนกส่วนอื่นๆ หากมีการประดับตกแต่งก็จะมีบานประตู หน้าต่าง ตลอดจนฝ้าเพดาน คันทวยแบบหูช้างหรือที่เรียกว่า “นาคะตัน” (นาคทนต์) ของภาคเหนือ ลักษณะของงานประณีตศิลป์ประเภทดังกล่าวนี้ เมื่อพิจารณาดูอย่างรอบคอบแล้วจะเห็นได้ว่า นอกจากความงามและความประณีตที่เกิดจากฝีมือการสร้างสรรค์ของช่างที่สูงด้วยความชำนาญแล้ว ยังแสดงถึงความตั้งใจที่จะทำให้เกิดความวิจิตรประณีตเพิ่มมากขึ้นด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การลงรักปิดทอง การประดับกระจกสี เป็นต้น

๕. ประณีตศิลป์ประเภทปูนปั้น

ประณีตศิลป์ประเภทปูนปั้นนี้ อาจกล่าวได้ว่า มีจุดมุ่งหมายเพื่อการประดับตกแต่งโดยเฉพาะ เน้นให้เห็นถึงความประณีตงดงาม คุณค่าทางด้านศิลปะที่สมบูรณ์ งานปูนปั้นนี้อาจกล่าวได้ว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเรื่องของสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเภทที่เป็นเครื่องก่อคือ ใช้วิธีการก่ออิฐ ฉาบปูนไม่ว่าจะเป็นอาคารทางศาสนา คือ สถูป เจดีย์ หรืออาคารที่อยู่อาศัย ซึ่งก็มีหลักฐานปรากฏ งานปูนปั้นในลักษณะที่เป็นประณีตศิลป์นี้ปรากฏอยู่เกือบทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่ละสมัยและแต่ละท้องถิ่นก็จะมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป

๖. ประณีตศิลป์ประเภทเครื่องมุก

ประณีตศิลป์ประเภทเครื่องมุกเป็นงานที่มีกระบวนการทำและขั้นตอนที่ละเอียดประณีตเป็นอย่างมากต้องเตรียมงานล่วงหน้าในแทบทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การออกแบบ ร่างแบบลงบนกระดาษซึ่งมีขนาดเท่ากับพื้นที่ซึ่งจะทำการประดับมุก ไม่ว่าจะมียุคสมัยใด เช่น บานประตูพระอุโบสถ พระวิหาร บานหน้าต่าง ครุภัณฑ์ เช่น พระที่นั่งราชบัลลังก์ พระราชยาน ตู้พระธรรม หีบพระมาลัย โต๊ะหมู่บูชา จนกระทั่งถึงเครื่องใช้สอยต่างๆ เช่น โตก เตียบ ตะลุ่ม พานแว่นฟ้า กระจับปี่ กลอง เป็นต้น

๗. ประณีตศิลป์ประเภทประดับประจก

ประณีตศิลป์ประเภทประดับกระจกนี้ ปรากฏร่องรอยหลักฐานว่าได้มีการทำขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีวิธีการนำเอากระจกสีต่างๆ มาตัดให้เป็นชิ้นเล็กๆ เพื่อใช้ประดับตกแต่งองค์ประกอบในพื้นที่ส่วนต่างๆ ของตัวสถาปัตยกรรม ผสมผสานกับการปิดทองส่วนที่เป็นตัวลาย เช่น ประดับกระจกลงบนส่วนที่เป็นพื้นของหน้าบันที่แกะสลักด้วยไม้หรือปูนปั้นปิดทอง เพื่อเป็นการเน้นขับสีทองให้เด่นและสดใส ประดับส่วนคันทวยให้มีสีสลับกับการปิดทอง หรือประดับตกแต่งบุษบกธรรมมาสน์ โต๊ะหมู่บูชา ที่ทำด้วยไม้แกะสลักและมีการปิดทองลงบนตัวลายฐานชุกชีภายในพระอุโบสถ พระวิหาร

๘. ประณีตศิลป์ประเภทประดับกระเบื้องเคลือบ

งานประณีตศิลป์ประเภทประดับกระเบื้องเคลือบนี้ ปรากฏหลักฐานร่องรอยมาก่อนแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ วิธีการประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบนี้เป็นที่นิยมอย่างมากตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อยมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประณีตศิลป์เกี่ยวกับผ้า

ประณีตศิลป์เกี่ยวกับผ้าในประเทศไทยนี้ พบว่าคนไทยรู้จักการทอผ้าและนำผ้าทอมาใช้เป็นเวลานานมาแล้ว แม้ในปัจจุบันก็ยังคงใช้สอยในชีวิตประจำวันและในโอกาสพิเศษ มีการทอผ้ากันอย่างแพร่หลายและกว้างขวางทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ รวมไปถึงชนกลุ่มน้อยที่กระจายอยู่ในบางท้องถิ่น เช่น กลุ่มชาวไทยภูเขา ไทยลื้อ เป็นต้น ผ้าที่ทอขึ้นใช้ นอกจากจะเป็นการใช้สอยในชีวิตประจำวันแล้ว ยังมีการทอในลักษณะที่วิจิตรประณีต นอกเหนือไปจากหน้าที่ใช้สอยธรรมดาโดยทั่วไป

เรียบเรียงโดย อ.อังคณา ใจเหิม

*เอกสารการสอนชุดวิชา ศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ ๘-๑๕

สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ ๔ สำนักพิมพ์สุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๔๔.